

UOT: 327

KBT: 66.2(0)7

MJ № 148

XXI əsrin əvvəllərində Türkiyənin xarici siyasətinin yeni prinsipləri Zümrüd Məlikova*

Abstrakt. 2000-ci illərdə Türkiyə yerləşdiyi geosiyasi bölgədə və qonşu ölkələrdə aktiv xarici siyasət yeritməklə model ölkədən mərkəz ölkəyə çevrilmək üçün səylərini artırmağa başladı. Türkiyə 2000-ci illərdən başlayaraq xarici siyasətinə istiqamət verən yeni prinsipləri müəyyənləşdirdi və izlədiyi strategiyaları həyata keçirdi. Türkiyə regional və qlobal səhnədə təməl xarici siyasət prinsipləri ilə yanaşı, çoxvektorlu diplomatiya, proaktiv xarici siyasət, qonşu ölkələrlə “sıfır problem”, “model ölkə”dən “mərkəz ölkə”yə keçid, “yumşaq güc”, iqtisadi mərkəzli xarici siyasət kimi prinsipləri də tətbiq etdi. XXI əsrin əvvəllərində Türkiyə bölgədə söz sahibi kimi çıxış etmək üçün səylərini artırıb tədricən regional güc kimi formalaşdı, prinsiplial bir mövqedən çıxış edərək regional və beynəlxalq əhəmiyyətli layihələrdə, geosiyasi proseslərdə, qlobal səviyyəli məsələlərin həllində aktiv iştirak etməyə başladı. Türkiyə Ədalət və İnkişaf partiyası (ƏİP) iqtidarı dövründə əsas 1990-cı illərdə qoyulan neosmanizm (yeni osmançılıq) nəzəriyyəsinə əsaslanan xarici siyasət prinsiplərini həyata keçirərək nüfuz dairəsini və geosiyasi təsirini qonşu bölgələrdə yaymaq siyasətini bu gün də yürütməkdədir.

Açar sözlər: Türkiyə, neosmanizm (yeni osmançılıq), çoxvektorlu xarici siyasət, geosiyasi maraqlar, yeni prinsiplər, yumşaq güc

1.Giriş

XXI əsrin əvvəllərindən dünya çoxqütblü sistemin səciyyəvi xüsusiyyətlərinə uyğun şəkildə inkişaf etməyə başladı. Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində (dünya düzümündə) uzunmüddətli xarici siyasət təhlilləri etmək çətin olur. Bu, əsasən indiki qlobal sistemin faktorlarının çoxtərəfli olması və inkişaf edən hadisələrin gedişatını öz istədikləri şəkildə

* Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru;
Bakı Slavyan Universitetinin dosenti; Bakı, Azərbaycan
E-mail: zumrud.melik@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5943-0441>

Məqaləyə istinad: Məlikova, Z. [2022]. XXI əsrin əvvəllərində türkiyənin xarici siyasətinin yeni prinsipləri. *“Metafizika” jurnalı*, 5(4), səh.159-173.

Məqalənin tarixçəsi:

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 28.08.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 23.09.2022

Çapa qəbul edilmişdir: 14.10.2022

formalaşdırma və idarə edə bilmədiklərindən qaynaqlanır. Belə halda, xarici siyasət təhlilləri tez-tez nəzərdən keçirilməlidir. Dünyanın ən aktiv və gərgin bölgələrindən biri olan Yaxın Şərqdə yerləşən Türkiyənin daim global və regional məsələlərdə iştirakı qaçınılmazdır. XXI əsrin əvvəllərində Türkiyə xarici siyasəti sürətli dəyişikliklərin/transformasiyaların yaşandığı bir mərhələyə qədəm qoydu. Türkiyə 11 sentyabr 2001-ci il Nyu-Yorkdakı Ümumdünya ticarət mərkəzinə, Pentaqona qarşı terror hücumlarından və Ərəb baharından sonra yeni təhlükəsizlik təhdidləri və çağırışlara çevik reaksiya verməyə, Yaxın Şərqdə, eləcə də tarixi, mədəni yaxınlığı və bağları, sivilizasiya baxımından ortaq dəyərləri olan bölgələrdə (Balkanlar, Cənubi Qafqaz) geosiyasi maraqlarını təmin etmək üçün yaranan imkanlardan maksimum istifadə etməyə çalışdı. ƏİP iqtidarı dövründə hökumətin yürütdüyü xarici siyasət, Türkiyənin iqtisadi inkişafı və geostrateji mövqeyi onu Yaxın Şərqi əsas oyunçularından birinə çevirdi.

2004-cü ildə Türkiyənin XİN Ə.Davudoğlu deyirdi: “Bizim tarixi bağlılığımız olan və cavabdehlik daşdığımız, mənim *“yaxın quru hövzə”* adlandırdığım bölgələrə (Balkanlar, Qafqaz və Yaxın Şərq) arxa çevirmək, dəyişiklikləri təqib etməmək kimi bir lüksümüz yoxdur. Bunu bəlkə 50 il öncə qismən edə bilərdik, amma hal-hazırkı dünya nizamında bu bölgələrlə maraqlanacağıq” [1, 134].

2. Türkiyə xarici siyasətinin əsas parametrləri

Beynəlxalq sistemin dinamik dəyişən quruluşu (xarakteri) səbəbindən dövlətlər öz xarici siyasətlərini bəlli prinsiplər üzərində qururlar və müəyyən fasilələrlə qəbul etdikləri bu prinsipləri nəzərdən keçirməlidirlər. Beynəlxalq sistemdə ciddi dəyişikliklər baş verdiyi halda qeyd olunan prinsiplər dəyişilməyibsə, bu, dövlətin sistemdəki dəyişikliyi başa düşməməsi və ya yeni sistemə, sistemdəki ciddi dəyişikliyə hazırlıqlı olmaması kimi izah olunur. Buna misal kimi soyuq müharibədən sonrakı Türkiyənin xarici siyasəti göstərilə bilər.

Türkiyənin soyuq müharibədən sonrakı dövrə hazırlıqsız olması və çatışmazlıqlar, 1990-cı illərdə ona çoxqütblü dünya sisteminin verdiyi üstünlüklərdən yararlanmaq imkanı vermədi [2, 69]. Əsas səbəb isə 2000-ci illərədək Türkiyənin soyuq müharibə dövründə formalaşmış status-kvoya sadıq xarici siyasətini davam etdirməsi idi. 2000-ci illərin əvvəllərində Türkiyə xarici siyasətini (XS) istiqamətləndirən əsas parametrlər, yeni prinsiplər və tendensiyalar müəyyənləşdi. Bəzi alimlər və analitiklər [3;13] Türkiyənin XS-nin nəzəri əsasını neosmanizm və neopantürkizm kimi dəyərləndirsə də, belə yanaşma əsaslı deyil.

Türkiyənin mövcud mövqeyini davam etdirmək siyasəti zaman keçdikcə və konkret hadisələrin təsiri altında yeni xarici siyasət prinsiplərinin tətbiq olunmasına gətirib çıxardı. Son 20 ildə Türkiyə xarici siyasətini istiqamətləndirən prinsiplər kimi ***genişmiqyaslı/çoxvektorlu diplomatiya, proaktiv xarici siyasət, qonşu ölkələrlə “sıfır problem”, “model” ölkədən “mərkəz” ölkəyə keçid, yumşaq güc (soft power), iqtisadi mərkəzli xarici siyasət*** prinsipləri qeyd olunmalıdır. Prinsiplərin sıralanmasında iyerarxik sıra yoxdur və bəzi prinsiplər bir-birini dəstəkləsə də, bəziləri başqa bir prinsipi tamamlayır. XXI əsrin əvvəllərində Türkiyənin xarici siyasətinin yeni prinsiplərindən bir neçəsi məqalədə təhlil olunacaq.

3.Çoxvektorlu/genişmiqyaslı diplomatiya

Çoxvektorlu/genişmiqyaslı diplomatiya müasir dövrdə Türkiyə xarici siyasətini istiqamətləndirən prinsiplərin əsasıdır. Sovet İttifaqının gözlənilməz süqutu ilə ikiqütblü dünya sistemi 1990-cı illərdə təkqütblü dünya düzəninə keçdi. 1990-cı illərin sonundan isə dünya çoxqütblü oldu. Soyuq müharibə siyasət anlayışına nisbətən daha mürəkkəb strukturlu dünya düzəninə dövlətlər xarici siyasət baxışlarını yenidən müəyyən etməli oldular. Yeni və alternativ əlaqələrin inkişaf etdiyi, strateji tərəfdaşlıq əlaqələrinin sürətlə artdığı və ölkələrin enerji və təbii ehtiyatlara təlabatlarının diversifikasiyasını müəyyənləşdirdiyi bir dövrdə soyuq müharibənin ikibloklu quruluşuna və daha çox kapitalist blokuna uyğunlaşdırılmış xarici siyasət yeritmiş Türkiyənin öz bölgəsində baş verən hadisələrdən qismən xəbərdar olması və uyğun əlaqə şəbəkələrini inkişaf etdirməsi yalnız birqütblü düzənin başa çatmağa başladığı 2000-ci illərə təsadüf etdi.

Türkiyənin çoxvektorlu siyasətdə hədəfi məhz ölkənin iqtisadi, siyasi və hərbi asılılığının bir və ya bir neçə ölkədən olmaması idi. Başqa sözlə, Türkiyə global aktorlarla əlaqələrini şaxələndirib zənginləşdirmək istəyirdi. Bu baxımdan, soyuq müharibədən sonra Türkiyə ABŞ və Aİ-dan savayı, Yaxın Şərq, Balkanlar, Mərkəzi Asiya, Afrika, Qafqaz, Latın Amerikasına ölkələri və Rusiya ilə yeni əlaqələr qurmağa ehtiyac duydu. Lakin bu münasibətləri bir-birinə “alternativ və rəqib” kimi deyil, bir-birilərini “tamamlayan” kimi görmək istəyirdi [4, s.82]. Türkiyə yeni xarici siyasətini yürüdərkən bir tərəfdən ABŞ və Aİ ilə əlaqələri inkişaf etdirib artırmağa və şaxələndirməyə, digər tərəfdən, adı sadalanan bölgələrə genişlənmə, meydana çıxan yeni güclərlə ortaq maraqlara əsaslanan münasibətlər qurmağa səy göstərdi. Yaxın Şərq ölkələri ilə qurmağa çalışdığı əlaqələr Türkiyəyə Şərqdə mühüm imkanlar yaratmaqla yanaşı, Aİ və ABŞ ilə münasibətlərində də uğurlar qazandırdı. Türkiyə keçmiş müttəfiqləri ilə münasibətlərini təftiş edərək yeni ittifaqlar axtarıb, əməkdaşlıq və təsir

sahələrini inkişaf etdirməyə çalışdı. Beləliklə, *Türkiyə məhdud və kiçik miqyaslı milli gündəmi olan bir ölkədən regional və global gündəmə sahib dövlətə çevrilməyə başladı.*

2000-ci ildən sonra keçmişlə müqayisədə Yaxın Şərq istiqamətinin üstünlük təşkil etdiyi çox vektorlu xarici siyasət həyata keçirmək istəyi müxtəlif platformalarda tez-tez dilə gətirilsə də, onun kökləri 2000-ci ildən öncəyə aiddir. Çünki soyuq müharibədən sonra Türkiyə beynəlxalq əlaqələrini şaxələndirmək məqsədilə 1992-ci ildə Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Assambleyası (QDİƏT), 1985-ci ildə İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (ECO) və 1997-ci ildə D-8 kimi təşəbbüslərə başçılıq etdi. Türkiyənin keçmiş XİN Əhməd Davudoğlu hər nə qədər bunların uğursuz olduğunu və bunun ən böyük səbəbinin bu qurumların rəasional əsaslara söykənməməsi və qısamüddətli böhranların təsiri altında motivasiyalarını itirdiklərini qeyd etsə də [6, s.282], bu təşəbbüslər çoxtərəfli xarici siyasət anlayışının bazası (əsas) kimi qiymətləndirilə bilər. Bir sıra müəlliflər (Gür və K. Han) Türkiyənin çoxvektorlu xarici siyasətinin başlanğıcı kimi əsasən keçmiş XİN İsmayıl Cem dövrünü (30 iyun 1997-11 iyul 2002) göstərirlər [7, s.21].

Ədalət və İnkişaf partiyası (ƏİP) iqtidarından sonra Türkiyənin çoxvektorlu xarici siyasətinin dəyişəcəyi ilə bağlı müzakirələrə vaxtilə münasibət bildirən Ə.Davudoğlu Türkiyənin həm Avropadan, həm də Yaxın Şərqdən uzaqlaşmasının tarixi olaraq mümkün olmadığını bildirmişdi [8, s.203]. Ona görə də Türkiyənin bir neçə istiqamətdə yürütdüyü əlaqələri inkişaf etdirmək siyasəti yerləşdiyi coğrafiyanın və zamanın tələb etdiyi bir vəziyyətdir. Bu prinsip dünyanın bir çox dövlətlərinin xarici siyasət prinsiplərinin başında dayanır. Digər tərəfdən, o dövrdə TXS-nin bu prinsipi tam şəkildə həyata keçirə biləcəyini söyləmək çətin idi. Buna səbəb kimi xarici siyasət baxışını formalaşdıran hökumətin fəaliyyəti, Xarici İşlər Nazirliyi tərəfindən “hərtərəfli və əsaslı yenidənqurma”nın gücləndirilməsinə baxmayaraq, nazirliyin həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından kifayət qədər kədr potensialına malik olmadığı göstərilirdi [5, s.12].

4.Proaktiv xarici siyasət

Ədalət və İnkişaf partiyası (ƏİP) iqtidarı dövründə Türkiyə xarici siyasətinin digər prinsipi “proaktiv xarici siyasət” oldu. Daha əvvəl qeyd olunduğu kimi, 2000-ci ilə qədər status-qvonu dəstəkləyən xarici siyasət həyata keçirildi. Nəzəri olaraq, status qvonu müdafiə edən xarici siyasət yürütmək özü-özlüyündə problemlə deyildi. Çünki əlverişli vəziyyətdə olan ölkələr üçün status qvo çox vaxt üstünlük verilən siyasi mövqedir. Bəzi analitiklər ikiqütblü dünya sistemi boyunca və sonra Türkiyənin sabit şəkildə

yürütdüyü mövcud vəziyyəti qorumaq strategiyasının o dövrün şərtləri baxımından ən yaxşı mövqe olduğunu bildirirdilər [2, s.79]. Lakin belə mövqe Türkiyə xarici siyasətinin baş verən hadisələrə gec münasibət bildirməsinə səbəb oldu. Lakin bu siyasət ona uğur qazandırmadı. Turqut Özal Baş Nazir olarkən (1983-1989) onun şəxsi təşəbbüslərinə baxmayaraq, Türkiyədə proaktiv xarici siyasət prinsipinin sınaqlarına yalnız 2000-ci illərin əvvəllərində başlanmışdır. Bu prinsipin Türkiyə XS-nin əsas prinsiplərindən birinə çevrilməsi 2002-ci ildə ƏİP-nin hakimiyyətə gəlməsi ilə bağlıdır [9, s.35].

Türkiyə xarici siyasətinin yeni prinsipinə görə, dünyanın harasında bir potensial problem varsa, Türkiyə orada olmalı və problemlə bağlı tərəfləri mümkün qədər tez bir zamanda ortaq məxrəcdə bir araya gətirərək mövqeyini bildirməlidir. Bu baxımdan “proaktiv” siyasətin “aktiv” siyasətdən fərqli olduğunu görürük. Ə.Davudoğlu bunu belə izah edir:

“... Harda qlobal problem varsa, biz orda türk baxışının, türk mövqeyinin olmasını istəyirik. Madəm ki, biz yeni dünya nizamında yaşayırıq, dünya nizamı qaydaları ilə hesablaşırıq, bizim bu regional düzənlə yanaşı qlobal düzənlə bağlı söyləyəcəyimiz əsas fikirlərimiz də olmalıdır” [6, s.41-42].

Digər tərəfdən son dərəcə dinamik regionda fəal xarici siyasət yürütmək, status qvo siyasətindən imtina etməklə Türkiyə öz gücü və real potensialı ilə meydan oxuyan bir dövlət görüntüsü yaratdı. Davudoğlunun xarici siyasət anlayışına görə, bu Türkiyənin tarixi və mədəni öhdəliyi olaraq ifadə edilir. Bu praktik bir öhdəliyin yaratdığı bir vəziyyətdir. O, bu vəziyyəti belə ifadə edir:

“Əgər şərtlər dinamikdirsə və siz qətiyyətlə çıxış edirsinizsə, o şərtlərə uyğunlaşa bilməzsiniz. Daim hərəkət edən dinamik diplomatiyaya sahib olmalıyıq” [5, s.24].

Buna görə də uzun illərdir, belə qəbul edilmədiyi üçün Türkiyə real gücünü tam şəkildə dərk etmədi. Regional və qlobal güc olmağa iddia edən Türkiyənin proaktiv diplomatiya həyata keçirməsi yaxın regionlarda, xüsusən də Yaxın Şərqi siyasətində özünü daha çox göstərir. Bu kontekstdə “ritmik diplomatiya” və “vasitəçilik” siyasəti proaktiv diplomatiyanın iki nümunəsidir. Proaktiv rol oynamaq üçün inkişaf etdirilən bu üsullarla Türkiyə iki (və ya daha çox) problemlə ölkə arasında məkik diplomatiyası həyata keçirərək, “dialoq kanallarını” açıq saxlamağa çalışıb problemin həlli ilə bağlı bir sıra təşəbbüslər irəli sürdü. Türkiyənin vasitəçilik roluna 2009-cu ildə Bosniya Herseqovina- Serbiya və İsrail-Suriya sülh danışıqlarını (2008-ci il dekabr-2009-cu il yanvar müddətində İsrailin Qəzzaya hücumuna qədər)

[4, s.81], 2011-ci ilin yanvarında Livanda Hizbullah və müttəfiqlərinin Saad Həriri koalisiya hökumətindən çıxması ilə Davudoğlunun danışıqların davam etdirilməsi üçün gərgin fəaliyyətini misal göstərmək olar. O dövrdə məkik diplomatiyanın əslində Türkiyənin proaktiv xarici siyasət təcrübələrini dəstəkləmək üçün atılan addımlar olduğunu söyləmək olar.

Bunlardan əlavə, proaktiv prinsipə uyğun olaraq Türkiyə qlobal miqyasda hər bir beynəlxalq təşkilata üzv olmaqla fəal iştirakçı olmaq qərarına gəldi (Türkiyənin beynəlxalq təşkilatlardakı fəaliyyətinin yaxşı nümunəsi kimi dünyanın ən nüfuzlu beynəlxalq təşkilatı olan Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvlüyü (2009-2010) zamanı göstərdiyi fəaliyyəti göstərilə bilər). Mövcud qlobal təşkilatlara üzv olaraq etibarını artırmaq yolunda söylərini artırmaqla yanaşı, Mercosul (Cənubi Amerika Ümumi bazarı), Afrika İttifaqı (AFB) və digər bir çox beynəlxalq təşkilatlara üzv olmaq və ya müşahidəçi statusu almaq Türkiyənin hədəfi oldu.

Bütün siyasi fəaliyyətlər (xarici siyasətə gəldikdə daha çox) nəticə əldə etmək üçün edilir. Amma uğursuz olduqda problemin səbəbi müəyyənləşdirilməli və araşdırılmalıdır. Problem fəaliyyətin edilib-edilməməsində deyil. Bütün söylərə və yürüdüən strategiyalara rəğmən uğursuzluğa düşər olunubsa, deməli Türkiyə xaricindən edilən müdaxilələrin təsiri daha çoxdur. Bu Türkiyənin təsir edə bilmədiyi elementlərin mövcudluğu ilə əlaqədar idi. Məsələn, proaktiv siyasətə nümunə olan ritmik diplomatiya təşəbbüsü zamanı Türkiyənin 2011-ci ildə Livanda hökumət böhranında bir nəticəyə nail ola bilməməsi regional və qlobal faktorlarla bağlı idi. İrənin Hizbullah üzərindəki təsiri səbəbindən Türkiyə İrana rəğmən və ya onun daxil olmadığı bir həll yolunun qəbul edilməz olduğunu nəzərə almalı idi. Türkiyə ilə rəqabətdə olan İrən bu hadisəni Türkiyənin öhdəsinə buraxmayacaq qədər diplomatik məharətə malik dövlətdir. Türkiyə Hizbullah üzərində ciddi təsiri olan İrəni əvvəldən danışıqlara daxil etməmiş olsa da, aparılan danışıqların mənfi nəticələrinin səbəblərindən biri kimi bu göstərilməməli idi. Bir sözlə, Türkiyənin bu məsələdə tənqidə məruz qaldığı məqam yuxarıda qeyd olunduğu kimi, prosesin özündən qaynaqlanmayıb, nəticə etibarilə, uğursuzluğa uğramış ritmik diplomatiyaya aiddir.

Bölgədə və qlobal miqyasda baş verən hadisələrə həssaslıq göstərməyən və iştirak etməyən Türkiyənin həm regional, həm də qlobal güc balansında yer ala bilməyəcəyindən narahatlığı türk idarəçililiyini hadisələr baş vermədən öncə hərəkətə keçməyə sövq etdi. Nəticə etibarilə, uğurlu, ya uğursuz mübahisələrə açıq olsa da, TXS-nin belə bir istiqamət alması xarici siyasət baxımından müsbət bir irəliləyiş kimi qiymətləndirilir. Bununla

yanaşı, hökumətin proaktiv siyasəti həyata keçirmək üçün son dərəcə sürətli reaksiya göstərməsi, hadisələrlə bağlı açıqlama verməsi bəzən ziddiyyətli açıqlamalara və ya 2011-ci il Liviyaya hərbi müdaxilə kimi yersiz addımlar atmasına səbəb olmuşdur. Türkiyənin baş verən hadisələr zamanı bir az naşı olsa belə davranması öz milli maraqları baxımından vacib idi.

5.Qonşu ölkələrlə “sıfır problem”

2000-ci ilə qədər Türkiyənin bütün qonşuları ilə bir sıra problemləri var idi və bu gün də bir çoxu ilə gərgin münasibətlər davam etməkdədir. Türkiyənin Yunanıstanla Kipr və kontinental şelf problemi, Suriya ilə sərhəd (Hatay) və su problemi, Bolqarıstanla türklərə qarşı münasibətlə bağlı problemlər, Ermənistanla 1915-ci il hadisələri ilə bağlı problemlər, İranla rejim problemləri, İraqa uzun sürən, gərgin PKK düşərgələri problemləri var idi. Sadalananlara görə Türkiyənin qonşuları ilə münasibətləri çox aşağı səviyyəli idi.

Əslində 1995-ci ildə Yunanıstanla “Kardak böhranı” və 1998-ci ildə “Öcalan böhranı” kimi səbəblərdən Suriya ilə münasibətlərin müharibə həddinə çatması bizə Türkiyənin o dövrdəki ikitərəfli münasibətlərinin gedişatı haqqında aydın təsəvvür yaradır. Türkiyənin qonşuları ilə problemsiz və sülh içində yaşamaq ideyası onu yeni və fərqli bir strategiya yürütməyə sövq etdi. Bu kontekstdə həmsərhəd olduğu dövlətlərlə əlaqələrin inkişaf etdirilməsi və problemləri həll etmək cəhdi 2002-ci ildə ƏİP hökumətinin prioritet xarici siyasət məsələsinə çevrildi.

“Qonşu ölkələrlə sıfır problem” prinsipi o dövrdə baş nazir olan R.T.Ərdoğanın xarici siyasət üzrə əsas məsləhətçisi, XİN vəzifəsində çalışmış Ə. Davudoğlunun konseptuallaşdırması ilə Türkiyənin xarici siyasət prinsiplərindən oldu. Əslində qonşularla sıfır problem siyasətinə başlayan ƏİP hökumətinin qonşularla qurmaq istədiyi münasibətlərin mahiyyətini Davudoğlunun aşağıdakı açıqlamalarında görürük:

“Tamamilə düşmənlərin əhatəsində olmaq psixologiyasında olanda siz açılımla etməkdən çox müdafiə refleksi göstərirsiniz. Qonşu ölkələrlə sıfır problem nöqtəsinə gəldikdə, biz xarici siyasət yürütmək baxımından üstün bir manevr meydanı qazanacağıq” [8, s.88].

Tətbiq olunduğu ilk dövrdə çox da real olmayan “qonşularla sıfır problem” prinsipinin məqsədi Türkiyənin öz bölgəsində güclü olmaq və qlobal məsələlərdə iştirak etmək, təsirini artırmaq istəməsi idi. Enerjisinin əhəmiyyətli bir hissəsini problemlə qonşulardan gələ biləcək təhlükələrlə mübarizə aparmağa sərf etmək əvəzinə Türkiyə yürütdüyü bu siyasətlə qonşuları ilə iqtisadi, ticarət və dinc münasibətlər yaradaraq hər iki tərəfə fayda verəcək əməkdaşlıq istiqamətlərini inkişaf etdirmək məqsədi güdüdü.

Əslində ƏİP iqtidarından əvvəl müzakirə olunan bu prinsip əsasən 1990-cı illərin sonlarında Türkiyənin dünya sistemi ilə bağlı təsəvvürlərinin dəyişməsinin nəticəsi olaraq ortaya çıxmışdı. Soyuq müharibədən sonrakı problemlə və passiv dövrün sonunda xarici işlər naziri olmuş İsmayıl Cemin (1997-2002) təşəbbüsüylə Türkiyə qonşuları ilə problemlərini həll etməyə başladı [10, s.8]. Bunun ən bariz nümunəsi Yunanıstanla münasibətlərdə müsbət irəliləyişlər oldu. İ.Cemin bu məhdud və fərdi təşəbbüsləri 2002-ci ildən sonra yeni konseptuallaşdırılma ilə hökumət siyasətinə çevrildi.

“Açılım” çərçivəsində dəyərləndirilən “sıfır problem” Suriya, Ermənistan və Yunanıstanla münasibətlərdə problemlə sahələr hələ də aradan qaldırılmayıb. “Ərəb baharı”ndan sonra Suriya nümunəsində olduğu kimi, bir müddət yaxşılaşan əlaqələrdə çox ciddi bir sabitlik problemi mövcud oldu. Bu prinsipin işləməməsində mühüm amil münasibətlərin möhkəm əsaslar üzərində qurulmaması və qlobal siyasətin gedişatının nəzərdən qaçırılması ilə milli maraqların ikitərəfli əlaqələrdən üstün olması idi. Mövcud vəziyyət yalnız siyasi münasibətlərdəki yaxınlaşmalarla problemi həll etməyin mümkün olmadığını göstərdi. Belə təşəbbüslərdə nəticə əldə etmək üçün tərəflərin siyasi iradə nümayiş etdirərək qarşılıqlı maraqlara əsaslanan möhkəm təməl üzərində əlaqələr qurması vacib idi.

XXI əsrin ilk onilliyində qonşularla sıfır problem siyasətinin uğur qazanmaması bu prinsipin uzunmüddətli perspektivdə Türkiyənin xarici siyasətində gücləndirici dəyərə malik olacağı nəzərdən qaçırılmamalıdır [2, s.5-6]. Ona görə də Türkiyənin qısa müddətdə uğursuz olsa belə, bu siyasəti israrla davam etdirməsi zəruridir. Çünki özünü mərkəz ölkə kimi göstərən Türkiyənin bu istiqamətdə atacağı addımlarda ona əngəl olacaq qonşuları ilə problemlə münasibətlərini düzəltməsi vacibdir. Qonşularının qeyri-konstruktiv olması Türkiyənin bu prinsipi uğurla həyata keçirməsinə maneəçilik törədir.

6. “Model ölkə”dən “mərkəz ölkə”yə keçid

Türkiyə 2000-ci ildən sonra Yaxın Şərqdə mərkəz ölkə olmağı xarici siyasət hədəfi olaraq müəyyən etdi. Türkiyə müəyyən dövrlərdə “nümunə ölkə” və “körpü ölkə” kimi görülürdü. Maraqlısı odur ki, Türkiyə ona bu cür yanaşmadan razı idi. Əslində, bu rol beynəlxalq arenada fəal olan Qərbin Türkiyə üçün müəyyənləşdirdiyi bir rol idi. Regionda islam inqilabından sonra təsiri artan İrani tarazlaşdırmaq üçün Türkiyədəki dünyəvi dövlət idarəçiliyi bölgə ölkələri üçün nümunə kimi təqdim olunurdu. İlk mərhələdə müsbət görünsə də, Türkiyəyə passiv rol verildiyi qeyd olunmalıdır. Türkiyənin özünə uyğun rolları seçib öhdəsindən gəlməsi üçün aktiv və yaradıcı olması lazım idi. Əks halda ona tapşırılan rolları oynaması

qaçınılmaz olacaqdı. Bu rolun yerinə Türkiyənin öz bölgəsində mərkəz ölkə olması iddiası irəli sürüldü.

Qlobal güclərin İrana qarşı regionun ən rəqabətəqabil ölkəsi və “mötədil islam” anlayışı üçün bir model olaraq Türkiyəni dəstəkləsə də, İranın bölgədə təsiri bəzən Türkiyənin mərkəz ölkə iddialarına kölgə salırdı. Davudoğlunun təsnifatına görə, Türkiyə “mərkəz ölkə” tərifinə ən uyğun nümunədir:

“Türkiyə coğrafi baxımdan bir çox bölgənin, Asiya və Afrika kimi qitələr üçün açar ölkə rolu oynayan, coğrafi və tarixi mərkəz ölkədir. Özünə görə güclü coğrafi və tarixi davamlılığa malik mərkəzi ölkədir. Coğrafi davamlılıq müxtəlif bölgələrlə əlaqəsi, tarixi davamlılıq isə bölgədəki bir çox icmalar və xalqlarla mədəni əlaqələri olması ilə bağlıdır. Bu mərkəz ölkə olmaq üçün bir şərtidir. Bölgəmizdə Afrika və ərəb ölkəsi olan Misir kimi digər mərkəz ölkə də vardır. Bütün detalları qeyd etməyə ehtiyac yoxdur. Lakin bu coğrafi və tarixi davamlılıq bizi riskləri minimuma endirməyə və imkanları maksimum dərəcədə artırmaq üçün müxtəlif yollar tapmağa məcbur edir” [6, s.207].

2004-cü ildə Türkiyənin geostrateji mövqeyi haqda A.Davudoğlu deyirdi:

“Türkiyə müasir beynəlxalq münasibətlərdə tarixi və coğrafi dərinliyi (kökləri, bağları) baxımından müəyyən öhdəlikləri olan Yaxın Şərqi mərkəz ölkəsidir. Türkiyə Avropa İttifaqının, NATO-nun, Asiyanın kənar ölkəsi deyil, Avrasiyanın mərkəzində və Aralıq dənizindən Sakit okeana doğru uzanan Rimplənd qurşağının ortasında yerləşən bir ölkədir” [1, s.135].

Şübhəsiz ki, ərəb dünyasında siyasi proqnozları və balansları pozan inqilabların baş verməsi bölgədəki vəziyyətin nəzərdən keçirilməsinə səbəb oldu. Bölgədə, xüsusilə ərəb ölkələri arasında yüksək nüfuzu olan Misirin enerjisini bir müddət də olsa daxili məsələlərə sərf etməli olduğu reallığı yaxın gələcəkdə bölgədə “mərkəz ölkə” olmaq uğrunda mübarizənin ərəb ölkəsi olmayan - İran və Türkiyə arasında gedəcəyini göstərirdi. Bu iki ölkə arasındakı rəqabət tarixən olmuş, müasir dövrdə də davam edib bundan sonra hansı strategiyanı izləyəcəkləri və xüsusən də, ərəb dünyası ilə necə münasibət quracaqları regionda “mərkəz ölkə”ni müəyyən edəcəkdir.

XXI əsrin əvvəllərində Türkiyənin özü üçün müəyyənləşdirdiyi “mərkəz ölkə” rolu təkbaşına regional tarazlıqlar baxımından çox da önəmli olmayacaq görünürdü. Qeyd etmək lazımdır ki, 1990-cı ildən sonra Türkiyə Mərkəzi Asiya ölkələri üçün “nümunə ölkə” kimi təqdim edildikdə Türkiyə

ümidləri doğrultmadı və Qərb gözlənilən nəticəni almadı. O zaman Rusiyanın regiondakı təsiri çox nəzərə alınmadığı və Türkiyənin iqtisadi imkanları ilə siyasi və mədəni rolunun qeyri-mütənasibliyi onun həmlələrini boşuna çıxartdı. Son dövrdə, əksinə Mərkəzi Asiyada Türkiyənin geosiyasi mövqelərinin güclənməsi və təsirinin artması yolunda ciddi irəliləyişlər vardır.

7.Yumşaq güc

2000-ci ildən sonra xarici siyasətdəki bu dəyişikliklərlə yanaşı Türkiyə, əsasən “yumşaq güc” prinsipini həyata keçirməyə başladı. Yumşaq güc (ingiliscə: soft power) anlayışı ilk dəfə 1990-cı ildə Joseph S.Nye tərəfindən işlədilmiş və 2004-cü ildə beynəlxalq münasibətlərə dair ədəbiyyatlara daxil edilmişdir. Qloballaşmanın sürətlə getdiyi 1990-cı illərdə ABŞ-ın apardığı səmərəli siyasətin memarı, Nyenin konseptuallaşdırdığı yumşaq güc iqtisadi və hərbi gücü istisna edib sərt gücə (hard power) əsaslanmayan bir güc növüdür (təsiretmə vasitəsidir). Bir sözlə, qarşı tərəfin etmək istədiyi bir hərəkət onun razılığı və azad iradəsi ilə (sərt gücdən fərqli olaraq) cəlbədicilərin bir sıra üsullarla həyata keçirilir. XXI əsrdə xarici siyasətin yürüdülməsində ən çox istifadə edilən vasitələrdən biri olan yumşaq gücün gözlənilən təsiri göstərməsi üçün təbii ki, hərbi və iqtisadi güc kimi “sərt güc” ilə dəstəklənməlidir [12, s.8].

Türkiyənin xarici siyasətinin yenidən qurulması üçün fundamental çərçivənin formalaşdırılmasında yumşaq gücə xüsusi yer ayrıldı. Yeritdiyi xarici siyasət strategiyası ilə regionun “cəlbədicilərin mərkəzinə” çevrilməyə çalışan Türkiyə Yaxın Şərq, Balkanlar və türkdilli postsovet respublikaları ilə qurduğu əlaqələrdə davamlı olaraq ortaq sivilizasiya, tarix və mədəniyyətə xüsusi əhəmiyyət verdi [7, s.15].

Bu siyasətin həyata keçirilməsi təkcə sözdə (diskusiya səviyyəsində) deyil, həm də yaradılmış institusional strukturlarda özünü göstərdi. XİN-ə bağlı beynəlxalq texniki yardım təşkilatı- Türk Əməkdaşlıq və İnkişaf İdarəsinin (TİKA) büdcəsini və əməliyyat imkanlarını artırmaqla fəal quruma çevrilməsi, TRT-nin beynəlxalq kanallarının sayının artırılması, mədəni fəaliyyətlər həyata keçirən Yunus Əmrə İnstitutunun yaradılması, diplomatik əlaqələri saxələndirəcək İctimai Diplomatiya Koordinatorluğunun yaradılması (2010), müxtəlif türk icmaları ilə əlaqələri inkişaf etdirmək üçün Xaricdəki Türklər və Qohum İcmalar nazirliyinin yaradılması (2010), tələbə mübadiləsi proqramları və xarici tələbələrə verilən təqaüdlərin artırılması, THY-nin bir çox mərkəzə birbaşa uçuşları həyata keçirməsi bu məqsədi həyata keçirmək üçün nəzərdə tutulmuşdu Türkiyənin müsbət beynəlxalq imicinin formalaşmasında, onu cəlbədicilərin bir cazibə mərkəzinə çevirməyi

hədəfləyən yumşaq güc siyasəti bu gün də səmərəli olaraq həyata keçirilir. Türkiyənin yumşaq gücünü həyata keçirmək istiqamətində atdığı addımların istənilən nəticələri verməsini qısamüddətli perspektivdə gözləmək olmazdı. Çünki dünyada “yumşaq güc” əldə etmək üçün edilən bütün oxşar investisiyalar uzun müddətdə nəticələr əldə etmək və nəzərdə tutulan siyasətlər silsiləsinin bir hissəsidir. Bir çox böyük dövlətlərdən fərqli olaraq Türkiyə bu istiqamətdə hələ yeni addımlar atsa da, müəyyən uğurlar əldə edib. Lakin hər halda “mərkəz ölkə” olmaq məqsədinə çatmaq üçün milli maraqlar baxımından bu siyasəti davam etdirmək vacibdir.

8.İqtisadi mərkəzli xarici siyasət

İqtisadi əlaqələrin xarici siyasətə təsiri 1990-cı illərin əvvəllərindən geniş vüsət almışdır. Postsoyuq müharibə şəraitində formalaşan dünya nizamında fərqlər olsa da, bütün ölkələr öz xarici siyasətlərini iqtisadi narahatlıqlar və gözləntilər əsasında qurdular [2, s.10]. Belə ki, XİN ilə Ticarət və İqtisadiyyat nazirlikləri, xarici ticarət müşavirlikləri və s. qurumlar arasında məlumat mübadiləsi və koordinasiya tarixin heç bir dövründə bu qədər çox olmamışdı. Prezidentlər və baş nazirlər xarici səfərlər və işgüzar səfərlər zamanı özləri ilə birgə iş adamlarından ibarət nümayəndə heyətini götürməsi adi hal alıb. Türkiyədə iqtisadi yönümlü diplomatiyanın effektiv tətbiqi Turqut Özal dövründə başlamışdır. Bu ənənə ƏİP-in iqtidarı dövründə uğurla davam etdirildi.

2000-ci ildən sonra xarici siyasət strategiyalarında əhəmiyyət və üstünlük verilən anlayış, ikitərəfli münasibətlərdə artan ticarət həcminin birbaşa və ya dolayısı ilə siyasi nəticə verəcəyi gözləntisidir. *“Ticarət edənlər vuruşmaz”* qipotezasından çıxış edən Türkiyə bunu daha çox yaxın qonşuları ilə problemlə münasibətlərini yaxşılaşdırmaq üçün istifadə edir [4, s.82]. Beləliklə, Türkiyə öz mühitində bir-birinə inteqrasiya etmiş iqtisadi bir bölgəni hədəfləyirdi. Bu istiqamətdə irəli sürülən təşəbbüslər nəticəsində 2010-cu ildə Türkiyə, Suriya, İordaniya və Livanın daxil olduğu Azad Ticarət Zonası üçün ilk addım atıldı. Türkiyə BTC kəməri vasitəsilə Avropanın enerji diversifikasiyasında, regional layihələrin reallaşdırılmasında mərkəzi rollardan birinə malikdir. Son dövrdə müzakirə olunan Zəngəzur dəhlizi məsələsi Türkiyənin bu prinsipə sadıqlığını təsdiqləyir.

9.Nəticə

Beləliklə, Türkiyə ƏİP iqtidarı dövrünün ilk mərhələsində xarici siyasətin ənənəvi prinsipləri ilə yanaşı, yeni dünya düzenində geosiyasi mövqelərini möhkəmləndirmək istiqamətində neoosmanizm nəzəriyyəsi ilə çıxış edərək yeni prinsiplərə uyğun siyasət yeritdi. Bu prinsiplərin tətbiqi

Türkiyəyə qarşıya qoyduğu bir sıra vəzifələrin yerinə yetirilməsində real nəticələr əldə etmək imkanı verdi. Bu nəticələr Türkiyənin regional dövlət (mərkəz dövlət) kimi yerləşdiyi bölgədə (Yaxın Şərq), eləcə də tarixən, sivilizasiya və mədəni baxımdan bağlı olduğu bölgələrdə (Balkanlar, Qafqaz və Mərkəzi Asiya) möhkəmlənməsinə şərait yaradır. Rusiya-Ukrayna müharibəsi başlayandan Türkiyə proaktiv siyasətini davam etdirərək istər Rusiya-Ukrayna arasında böhranlı məsələlərin, istərsə də qlobal əhəmiyyət daşıyan bir sıra problemlərin həllində diplomatik uğurlara imza atdı.

ƏDƏBİYYAT

1. Davutoğlu, A. (2013). *Teoriden pratiğe. Türk dış politikası üzerinde konuşmalar*. İstanbul:Küre yayınları, 440 s.
2. Özdal H., Dinçer B., & Yeğin M. (2009). *Mülakatlarla Türk dış politikası*. Ankara: USAK Yayınları, 388 s.
3. Ortaylı, İ. *Yeni Osmanlıcılık*. <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/ilber-ortayli/yeni-osmanlicilik-1406764>
4. Davutoğlu, A. (2008). Turkey's foreign policy vision: An assessment of 2007. *Insight Turkey*, 10(1). pp.77-96.
5. Okman, C. (2004). *Turkish foreign policy: Principles-rules-trends, 1814-2003*. İ. Bal (Ed.), *Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era*. Florida: Brown Walker Press. pp.5-26
6. Davutoğlu, A. (2014). *Stratejik derinlik: Türkiyenin uluslararası konumu*. İstanbul:Küre yayınları, 600 s.
7. Gür, Ö., & Ahmet, K. Han. (2011). *A framework for understanding the changing Turkish foreign policy of the 2000s*. Ö. Z. Oktav (Ed.) *Turkey in the 21st Century* içinde Aldershot: Ashgate. pp.7-290.
8. Zengin, G. (2014). *Hoca: Türk dış politikası'nda Davutoğlu etkisi*. İstanbul: İnkilâp Kitabevi, 488 s.
9. Meral, Z., & Paris, J. (2010). Decoding Turkish foreign policy hyperactivity. *The Washington Quarterly*, 33(4), pp.75-86.
10. Hale, W. (2010). Turkish foreign policy and the middle east: Explanations, assessments and questions. http://www.damaskus.dk/fileadmin/PDFer/Turkish_Foreign_Policy_and_the_Middle_East_-_Explanations__Assessments_and_Questions_2.pdf
11. Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. New York: Public Affairs.
12. Oğuzlu T. (2007). Soft power in Turkish foreign policy. *Australian Journal of International Affairs*, 61(1), pp.6-25.

13. Тарасов С. *У кого на службе находится турецкий неоосманизм и неопантюркизм?* <https://regnum.ru/news/polit/3209394.html>

Новые принципы внешней политики Турции в начале XXI века Зумруд Меликова*

Абстракт. В 2000-х годах Турция начала наращивать свои усилия по превращению из “страны-образца” в “страну центра”, проводя активную внешнюю политику в геополитическом и в соседних регионах. Начиная с 2000-х годов Турция определила новые принципы своей внешней политики и реализовала стратегии, которых придерживалась в новом столетии. Наряду с основными принципами внешней политики на региональной и глобальной арене Турция стала применять такие принципы, как многовекторная дипломатия, проактивная внешняя политика, «ноль проблем» с соседними странами, переход из «страны-образца» в «страну центра», «мягкая сила», внешняя политика, ориентированная на экономику. В начале XXI века Турция активизировала свои усилия, по укреплению позиции и постепенно превратилась в региональную державу. Заняв принципиальную позицию стала активно участвовать в региональных и международных проектах, геополитических процессах, в решении глобальных вопросов. Во время правления Партии Справедливости и Развития (ПСР) Турция продолжает реализовывать принципы внешней политики, основанные на теории неоосманизма, которая была основана в 1990-х годах и продолжает расширять сферу своего влияния и геополитическое влияние в соседних регионах.

Ключевые слова: Турция, неоосманизм, многовекторная внешняя политика, геополитические интересы, новые принципы, мягкая сила

* доктор философии по политическим наукам,
доцент “Кафедры Международные Отношения” Бакинского Славянского Университета; Баку, Азербайджан
E-mail: zumrud.melik@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5943-0441>
Цитировать статью: Меликова, З. [2022]. Новые принципы внешней политики Турции в начале XXI века. *Журнал «Metafizika»*, 5(4), с.159-173.

История статьи:

Статья поступила в редакцию: 28.08.2022

Отправлена на доработку: 23.09.2022

Принята для печати: 14.10.2022

New principles foreign policy of Turkey at the beginning of the XXI century

Zumrud Melikova*

Abstract. In the 2000s, Turkey began to increase its efforts to transform from a model country to a central country by implementing an active foreign policy in its geopolitical region and neighboring regions. Starting from the 2000s, Turkey defined new principles guiding its foreign policy and implemented the strategies it followed. In addition to the basic foreign policy principles of Turkey in the regional and global arena, principles such as multi-vector diplomacy, proactive foreign policy, “zero problem” with neighboring countries, transition from a “model country” to a “central country”, “soft power”, economic-centered foreign policy applied. At the beginning of the 21st century, Turkey increased its efforts to act as a voice in the region and emerged as a regional power. Taking a principled position, it began to actively participate in regional and international projects, geopolitical processes and solving global issues. During the rule of the Justice and Development Party (ADP), Turkey is implementing foreign policy principles based on the theory of neo-Ottomanism (New Ottomanism) founded in the 1990s, and is still pursuing the policy of spreading its sphere of influence and geopolitical influence in neighboring regions.

Keywords: Türkiye, neo-Ottomanism, multi-vector foreign policy, geopolitical interests, new principles, soft power

REFERENCES

1. Davutoglu, A. (2013). *From theory to practice. Speeches on Turkish foreign policy*. Istanbul: Küre publications, 440 p. (in Turkish)
2. Ozdal H., Dincer B., & Yeğin M. (2009). *Turkish foreign policy with interviews*. Ankara: USAK Publications, 388 p. (in Turkish)
3. Ortaylı, I. *Neo-Ottomanism*. <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/ilber-ortayli/yeni-osmanlilik-1406764> (in Turkish)
4. Davutoghlu, A. (2008). Turkey’s foreign policy vision: An assessment of 2007. *Insight Turkey*, 10(1). pp.77-96. (in English)

* doctor of philosophy in political science,
Associate Professor of “Department of International Relations” Baku Slavic University; Baku Azerbaijan
E-mail: zumrud.melik@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5943-0441>

To cite this article: Melikova, Z. [2022] New principles foreign policy of Turkey at the beginning of the XXI century. “*Metafizika*” journal, 5(4), pp.159-173.

Article history:
Received: 28.08.2022
Accepted: 14.10.2022

- 5.Okman, C. (2004). Turkish foreign policy: Principles-rules-trends, 1814-2003. İ. Bal (Ed.), *Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era*. Florida: Brown Walker Press. pp.5-26 (in English)
- 6.Davutoglu, A. (2014). *Strategic depth: Turkey's international position*. Istanbul: Küre publications, 600 p. (in Turkish)
- 7.Gur, O., & Ahmet, K. Han. (2011). *A framework for understanding the changing Turkish foreign policy of the 2000s*. O. Z. Oktav (Ed.) Turkey in the 21st Century icinde Aldershot: Ashgate. pp.7-290. (in English)
- 8.Zengin, G. (2014). *Hodja: Davutoghlu influence in Turkish foreign policy*. Istanbul: Revolution Bookstore, 488 p. (in Turkish)
- 9.Meral, Z., & Paris, J. (2010). Decoding Turkish foreign policy hyperactivity. *The Washington Quarterly*, 33(4), pp.75-86. (in English)
- 10.Hale, W. (2010). Turkish foreign policy and the middle east: Explanations, assessments and questions.
http://www.damaskus.dk/fileadmin/PDFer/Turkish_Foreign_Policy_and_the_Middle_East_-_Explanations__Assessments_and_Questions_2.pdf
(in English)
- 11.Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. New York: Public Affairs. (in English)
- 12.Oghuzlu T. (2007). Soft power in Turkish foreign policy. *Australian Journal of International Affairs*, 61(1), pp.6-25. (in English)
- 13.Tarasov S. *Who is in the service of Turkish neo-Ottomanism and neo-Pan-Turkism?* <https://regnum.ru/news/polit/3209394.html> (in Russian)